

WOJCIECH GRABOWSKI

Współpraca regionalna państw autorytarnych
studium przypadku arabskich państw Bliskiego Wschodu

Współpraca regionalna państw autorytarnych

WOJCIECH GRABOWSKI

Współpraca regionalna państw autorytarnych
studium przypadku arabskich państw Bliskiego Wschodu

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
Gdańsk 2020

Recenzenci

prof. dr hab. Marian Edward Halizak

prof. dr hab. Marek Dziekan

Redaktor Wydawnictwa

Justyna Zyśk

Projekt okładki i stron tytułowych

Joanna Śmidowicz

Na okładce

Kair, *Egipt. Liga Arabska. Ministrowie Spraw Zagranicznych*, 11.05.2008,

fot. Khaled El Fiqi, z zasobów PAP/EPA

Skład i łamanie

Maksymilian Biniakiewicz

Publikacja dofinansowana ze środków Wydziału Nauk Społecznych
Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-8206-140-6

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel.: 58 523 11 37; 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Druk i oprawa

Zakład Poligrafii Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel. 58 523 14 49

Spis treści

Wstęp	7
Identyfikacja obszaru i celu badawczego pracy	7
Stan badań nad problematyką regionalizmu i integracji na Bliskim Wschodzie	14
Pytania badawcze i hipoteza	19
Metodologia i metody badawcze	20
Struktura monografii	22
Rozdział 1. Teoretyczne założenia współpracy regionalnej w stosunkach międzynarodowych i w regionie Bliskiego Wschodu	26
1.1. Pojęcie regionu, regionalizmu i regionalizacji w stosunkach międzynarodowych	26
1.2. Ewolucja koncepcji współpracy regionalnej	38
Rozdział 2. Regionalizm jako instrument polityki zagranicznej państwa	54
2.1. Wpływ celów i polityki reżimów autorytarnych na współpracę regionalną	54
2.2. Stan badań nad związkami regionalizmu z systemem autorytarnym	64
2.3. Przegląd mechanizmów działania organizacji regionalnych państw autorytarnych	69
Rozdział 3. Autorytaryzm i homogeniczność ustrojowa na Bliskim Wschodzie	78
3.1. Reżimy polityczne i ich typologia w naukach o polityce	78
3.2. Pojęcie autorytaryzmu i typy reżimów autorytarnych	82
3.3. Geneza autorytaryzmu na Bliskim Wschodzie i czynniki sprzyjające jego powstaniu	86
3.4. Znaczenie spójności politycznej w analizie regionalnej Louisa Cantoriego i Stevena Spiegla	97
3.5. Uwarunkowania współpracy regionalnej na Bliskim Wschodzie	104
Rozdział 4. Studium przypadku I: Liga Państw Arabskich	117
4.1. Tworzenie zrębów organizacji	118
4.2. Główne cele i struktura wewnętrzna organizacji	121
4.3. Wspólne i partykularne interesy państw członkowskich	125
4.4. Liga Państw Arabskich jako instrument polityki państw arabskich	136

Rozdział 5. Studium przypadku II: Rada Współpracy Arabskich Państw Zatoki	148
5.1. Początki współpracy między państwami arabskimi Zatoki	148
5.2. Struktura organizacji i jej cele (osiągnięte i niezrealizowane)	153
5.3. Sukcesy i porażki Rady Współpracy Arabskich Państw Zatoki	156
5.4. Arabska Wiosna oraz kryzys dyplomatyczny – początek procesu rozpadu organizacji	159
Rozdział 6. Studium przypadku III: Arabska Unia Maghrebu	170
6.1. Od kolonializmu do Arabskiej Unii Maghrebu	170
6.2. Główne cele i struktura wewnętrzna organizacji	176
6.3. Niestabilność polityczna subregionu oraz problemy gospodarcze państw członkowskich	178
6.4. Heterogeniczność ustrojowa Arabskiej Unii Maghrebu oraz niewykorzystane szanse na wyjście z impasu	186
Zakończenie	192
Aneksy	198
Pakt Ligi Państw Arabskich	198
Karta Rady Współpracy Państw Arabskich Zatoki	204
Traktat ustanawiający Arabską Unię Maghrebu (z Deklaracją) zawarty w Marrakeszu dnia 17 lutego 1989 roku	212
Deklaracja ustanowienia Unii Maghrebu Arabskiego	217
Bibliografia	220

„Czasy arabskiego nacjonalizmu i jedności minęły bezpowrotnie.
Idee, które mobilizowały masy, są tylko bezwartościową walutą”.

Mu'ammar al-Kaddafi

Qadhafi: Arab nationalism is dead, 5.10.2003, Aljazeera.net

„Autokracje w świecie arabskimi były tak samo
destrukcyjne ekonomicznie jak represyjne politycznie”.

James Surowiecki

The tyrant Tax, „The New Yorker”, 7.03.2011

„Wzmacnianie naszej państwowości jest czasami
celowo interpretowane jako autorytaryzm”.

Władimir Putin

Annual Address to the Federal Assembly
of the Russian Federation, Moscow 2004

Wstęp

Identyfikacja obszaru i celu badawczego pracy

Żyjemy w czasach regionalizmu i organizacji regionalnych¹. Od końca lat osiemdziesiątych XX wieku nastąpił gwałtowny wzrost rozmaitych form projektów regionalnych, których celem było pogłębienie współpracy, a w wielu przypadkach integracja i unifikacja między państwami regionu. Unia Europejska (ang. European Union, EU), Unia Afrykańska (ang. African Union, AU), Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ang. Association of Southeast Asian Nations, ASEAN), Wspólnota Gospodarcza Państw Afryki Zachodniej (ang. Economic Community of West African States, ECOWAS), Północnoamerykański Układ Wolnego Handlu (ang. North American Free Trade Agreement, NAFTA), Wspólnota Rozwoju Afryki Południowej (ang. Southern African Development

---

¹ P.J. Katzenstein, *A world of regions: Asia and Europe in the American Imperium*, Ithaca–London 2005, s. 42.

Community, SADC), Wspólny Rynek Południa (hiszp. Mercado Común del Sur, Mercosur) to tylko niektóre z bardziej znanych wielostronnych projektów regionalnych, obejmujących różnorodne obszary (np. polityki, prawa, gospodarki, kultury, edukacji, bezpieczeństwa) oraz aktorów (np. przedstawiciele biznesu, społeczeństwa obywatelskiego). Regionalizm z jednej strony zwiększa bezpieczeństwo, kojarzy się ze stabilizacją i rozwojem, niweluje słabości pojedynczych państw, pozwala skuteczniej realizować potrzeby i interesy państw (zasada subsydiarności), kształtuje oraz tworzy świadomość i wspólnotę regionalną, umacnia cechy wspólne państw i eliminuje przeszkody w systemie politycznym i prawnym oraz ułatwia rozwiązywanie sporów. Z drugiej strony kojarzy się z utratą części suwerenności, kontrolą polityki państw członkowskich, zależnością tych państw od instytucji regionalnych, a także koniecznością dostosowania się do nowych przepisów i regulacji. Silny wpływ procesów regionalizmu na funkcjonowanie państw i społeczeństw decyduje o ich znaczeniu.

Rosnące potrzeby państw i ich interesy stały się głównym źródłem regionalizmu, ten zaś przybierał coraz to nowsze i bardziej efektywne formy współpracy międzynarodowej. Wzrost liczby porozumień handlowych² i organizacji regionalnych³ doprowadził do sytuacji, w której niemal każde państwo na świecie należy jednocześnie do kilku z nich. W konsekwencji powstało wiele koncepcji naukowych i ujęć badawczych regionalizmu⁴. Czarną dziurą na mapie regionalizmu pozostawał wciąż Bliski Wschód. Niewielkie znaczenie organizacji regionalnych na tym obszarze powodowało nikkłe zainteresowanie współpracą regionalną w świecie arabskim. W ostatnich latach ten trend badawczy uległ jednak zmianie.

Próbując odpowiedzieć na pytanie o wzrost znaczenia regionalizmu i rosnące zainteresowanie tym zjawiskiem, jak również o zasadność badania współpracy

---

² Porozumienia handlowe najczęściej stanowią przesłankę dla powstania organizacji regionalnych, które przeważnie przyjmują charakter gospodarczy. Według Światowej Organizacji Handlu w 2019 roku na świecie funkcjonowały 302 regionalne porozumienia handlowe. *Regional trade agreements: Facts and figures*, https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm [dostęp: 5.04.2019].

³ L. Fawcett, *Exploring regional domains: A comparative history of regionalism*, „International Affairs” 2004, vol. 80, no. 3, s. 431.

⁴ Wśród wielu podejść i koncepcji regionalizmu można wymienić: stary i nowy regionalizm, regionalizm pierwszej, drugiej i trzeciej generacji, regionalizm gospodarczy, monetarny, kulturowy, w zakresie bezpieczeństwa, regionalizm państwowy i ukryty (ang. *shadow regionalism*), cross-, inter- i transregionalizm, multiregionalizm, czysty i hybrydowy regionalizm, regionalizm ofensywny i defensywny, regionalizm niższego i wyższego poziomu, regionalizm Północy, Południa oraz Północy-Południa, regionalizm nieformalny i instytucjonalny. T. Börzel, *Comparative regionalism: European integration and beyond* [w:] *Handbook of international relations*, eds. W. Carlsnaers, T. Risse, B. Simmons, London – Thousands Oaks – New Delhi 2006, s. 503.

regionalnej między państwami, możemy odwołać się do klasyków badań nad regionalizmem: Louisa Cantoriego i Stevena Spiegela. W 1973 roku opublikowali oni artykuł zatytułowany *The analysis of regional international politics: The integration versus the empirical system approach*, w którym wskazali na trzy powody przemawiające za tym, aby badać współpracę regionalną:

1. Powód empiryczny – oparty na doświadczeniach współpracy regionalnej między państwami i odwołujący się do systemu międzynarodowego, który od lat pięćdziesiątych XX wieku ewoluował w kierunku, z jednej strony, relacji mocno zhierarchizowanych w świecie dwubiegunowym, z drugiej zaś wielu regionalnych podsystemów. Dystrybucja potęgi, która nastąpiła po okresie dekolonizacji, przyczyniła się do uwypuklenia znaczenia problemów i konfliktów w ramach poszczególnych regionów, czemu towarzyszył upadek potęg kolonialnych.
2. Powód teoretyczny – odwołujący się do dorobku klasyków regionalizmu, stworzonego na podstawie przemian systemu międzynarodowego. Przemiany te uzależnione były od układów politycznych w regionie, a przede wszystkim od wzrastających współzależności między państwami. Czynniki normatywne (układy polityczne w regionie i współzależności) legły u podstaw trzech znaczących podejść teoretycznych do badania regionalizmu. Najważniejszym z nich jest neofunkcjonalizm, który koncentruje się na instytucjach oraz elitach i biurokracji. Kolejny to transakcjonizm, który analizuje integrację regionalną oraz skupia się na relacjach (transakcjach) gospodarczych, społecznych i politycznych między państwami. Trzecim podejściem jest teoria systemowa podkreślająca znaczenie konfliktów i współpracy oraz stosunków politycznych między państwami w podsystemie regionalnym. Podejścia teoretyczne do studiowania współpracy w regionie akcentują znaczenie głównych mocarstw oraz ich stosunków z innymi państwami.
3. Powód polityczny (kwestie polityczne) – wynikający z działalności politycznej państw traktujących regionalizm w kategoriach instrumentu polityki zagranicznej. Przykładem jest okres dekolonizacji będący skutkiem licznych niepowodzeń przywódców w zakresie prowadzonej przez nich polityki zagranicznej. Konflikty w koloniach i byłych koloniach wielkich mocarstw mogą być rozpatrywane z punktu widzenia wewnętrznej rywalizacji, nacjonalizmu czy konfliktów etnicznych. Regiony obciążone są zatem lokalnymi problemami, które często nie wiążą się bezpośrednio z polityką wielkich mocarstw⁵.

---

⁵ L. Cantori, S. Spiegel, *The analysis of regional international politics: The integration versus the empirical systems approach*, „International Organization” 1973, vol. 27, s. 465–466.

Powyższe przesłanki do studiowania współpracy regionalnej dowodzą, że dzięki studiom nad regionalizmem można określić hierarchię i porządek międzynarodowy, problemy lokalne poszczególnych regionów, relacje między państwami w regionie (zwłaszcza między dominującymi a słabszymi) oraz skuteczność polityki zagranicznej wielkich mocarstw. Jest to niezwykle ważne w odniesieniu do Bliskiego Wschodu, gdzie dynamika procesów politycznych, zarówno wewnątrzpaństwowych, jak i międzynarodowych, jest ogromna, a zjawisko regionalizmu, w rozumieniu „europejskim” (związany z bezpieczeństwem, rozwojem, współpracą i dobrobytem obywateli), praktycznie nie istnieje. Procesy współpracy regionalnej w świecie arabskim⁶ odznaczają się bowiem inną specyfiką, celami i organizacją, co w dużej mierze wynika z autorytarnego charakteru rządów w państwach arabskich. Idee panarabskie, które były odpowiedzią na politykę kolonialną mocarstw europejskich oraz rozpadające się Imperium Osmańskie, stworzyły podstawę dla wielu inicjatyw współpracy w regionie w XIX i pierwszej połowie XX wieku. Doprowadziły one do powstania w 1945 roku Ligi Państw Arabskich, zwanej także Ligą Arabską (arab. Dżami’at ad-Duwal al-Arabijja; ang. League of Arab States, Arab League, LPA), jednak państwa wchodzące w skład tej organizacji zaczęły rozgrywać na jej forum własne interesy polityczne, a słaba współzależność gospodarcza nie pozwoliła na stworzenie silnych fundamentów pod integrację (więcej na ten temat w rozdziale 1).

Celem głównym niniejszej pracy jest ukazanie wpływu typu reżimu politycznego (reżim autorytarny) i homogeniczności ustrojowej na kształt regionalizmu na Bliskim Wschodzie oraz stopnia, w jakim determinuje on współpracę między państwami arabskimi. Celem szczegółowym z kolei jest ukazanie rozbieżności między sferą deklaratywną państw arabskich a sferą działań rzeczywistych podejmowanych przez te państwa w ramach współpracy regionalnej, jak również wyjaśnienie, z czego te rozbieżności wynikają.

Częste pomijanie korelacji między regionalizmem a systemem autorytarnym jest głównym powodem obstrukcji badawczej opartej na przekonaniu, że nie

---

⁶ W przypadku współpracy regionalnej na Bliskim Wschodzie należy wyodrębnić państwa arabskie i państwa niearabskie. Do współpracy regionalnej dochodzi wyłącznie między państwami arabskimi, z pominięciem Turcji, Iranu i Izraela. Stąd określenie „współpraca regionalna na Bliskim Wschodzie” w rzeczywistości powinno zostać zastąpione terminem „współpraca regionalna w świecie arabskim”. Poza procesami współpracy i integracji pozostają także społeczności niearabskie, takie jak Kurdowie, Berberowie i chrześcijanie. Liga Państw Arabskich obejmuje tylko państwa arabskie. Podobnie jest w przypadku Rady Współpracy Arabskich Państw Zatoki, która obejmuje wyłącznie sunnickie monarchie naftowe – Bahrajn, Kuwejt, Oman, Katar, Arabię Saudyjską, ZEA, pomijając Irak i Iran (z RWAPZ stowarzyszone są również Maroko i Jordania).

warto badać regionalizmu na Bliskim Wschodzie, skoro instytucje regionalne stanowią jedynie fasadę i nie spełniają założonych celów. Tymczasem zdecydowana większość państw arabskich należy do kilku organizacji regionalnych jednocześnie (zob. tab. 3). Przywódcy traktują organizacje regionalne jako instrument prowadzenia polityki zagranicznej, przy pomocy którego realizują wąski (egoistyczny) interes władzy. Dlatego istnieje potrzeba określenia właściwego znaczenia regionalizmu i organizacji regionalnych dla państw arabskich oraz zlokalizowania źródeł niepowodzeń w realizacji statutowych celów instytucji regionalnych. Niniejsza publikacja jest próbą wypełnienia luki poznawczej w badaniach nad regionalizmem na Bliskim Wschodzie prowadzonych w Polsce, które nie doczekały się głębszej analizy tego zjawiska. Co więcej, jak twierdzi Silvia Feraboli, spośród wszystkich regionalizmów na świecie studia nad regionalizmem arabskim pozostają najsłabiej rozwinięte⁷.

Wspomniana obstrukcja badawcza wobec regionalizmu arabskiego jest głównym powodem wyboru tematu i uzasadnieniem dla podjętych badań. Dodatkowo badania nad regionalizmem wyrosły na gruncie procesów integracji europejskiej w warunkach demokratycznych, a teorie stosunków międzynarodowych nie uwzględniały wpływu i znaczenia typu reżimu politycznego na współpracę regionalną. Ujęcie regionalizmu przez pryzmat systemu politycznego (autorytarnego) rzuca nowe spojrzenie na cele państw i mechanizmy ich współpracy na forach organizacji regionalnych (międzynarodowych). Istnieje bowiem powszechne przekonanie, że regionalizm prowadzi do rozwoju państw i regionów, pokoju i stabilności, relacje zaś między państwami członkowskimi organizacji regionalnych oparte są na zasadzie solidarności. Tymczasem system autorytarny, którego cechami są między innymi: ograniczanie praw politycznych i swobód obywatelskich, szczególna ochrona suwerenności państwa i reżimu politycznego, nadużywanie przemocy czy militaryzacja państwa na polu instytucji regionalnych, posiada zupełnie inne cele. W sferze publicznej i deklaratywnej cele autorytarnych organizacji regionalnych pokrywają się z celami demokratycznych organizacji regionalnych⁸ (rozwoju, pokoju czy solidarności), jednak w rzeczywistości

---

⁷ S. Feraboli, *Arab regionalism. A post-structural perspective*, New York 2015.

⁸ Podział na Demokratyczne Organizacje Regionalne (DRO) i Niedemokratyczne Organizacje Regionalne (NDRO) został wprowadzony przez Anastassie Obydenkową i Alexandra Libmana w 2019 roku. Podział ten podkreśla wpływ typu reżimu politycznego na regionalizm. Odnosi się on do tzw. nurtu *comparative studies* w łonie regionalizmu, który akcentuje różnice między celami, motywami, strukturą i mechanizmami organizacji z różnych regionów. Podział ten wypełnia lukę poznawczą w teoriach stosunków międzynarodowych, które nie uwzględniają roli typu reżimu politycznego w procesach współpracy regionalnej. Jednocześnie nurt ten uwydatnia konieczność stworzenia nowych koncepcji i podejść badawczych, chociażby

wśród państw arabskich dominuje troska o zachowanie władzy (przetrwanie władzy), gwarancję suwerenności (nieprzenoszenie prerogatyw państwowych na poziom instytucji regionalnych) i konsolidację reżimu.

Wśród państw autorytarnych dominują zatem polityka egoistyczna (realizm), która wiąże się z walką o utrzymanie władzy (często za wszelką cenę), zapewnieniem bezpieczeństwa (trwania reżimu) i utrzymaniem suwerenności, a cele organizacji regionalnych w dużej mierze nie są realizowane. Takie instrumentalne wykorzystywanie regionalizmu do zaspokojenia własnych dążeń wynika z tego, że w państwach autorytarnych nie istnieje system pluralistyczny i brakuje zgody przywódców tych państw na włączenie w procesy polityczne opozycji,

---

w analizie współpracy regionalnej na Bliskim Wschodzie. Podział ten jest analogiczny do klasyfikacji typów reżimów politycznych na demokratyczne i niedemokratyczne. Podobnie jak w przypadku reżimów hybrydowych, także w klasyfikacji organizacji regionalnych występują przypadki pośrednie między organizacjami demokratycznymi i niedemokratycznymi, np. Stowarzyszenie Narodów Azji Południowo-Wschodniej (ASEAN). Do lat dziewięćdziesiątych tworzyły je państwa niedemokratyczne, jednak pomimo demokratyzacji, jaką przeszły te państwa, kluczowymi zasadami stosowanymi przez organizację wciąż pozostają: 1. zasada nieingerowania w sprawy wewnętrzne innych państw członkowskich, 2. relacje na poziomie elit politycznych z pominięciem organizacji pozarządowych czy obywatelskich (relacje nieformalne). Stowarzyszenie ASEAN, przyczyniając się do wzrostu stabilności w regionie, wzmocniło także reżimy polityczne państw członkowskich. Z kolei demokratyzacja państw członkowskich stała się czynnikiem sprawczym transformacji organizacji w bardziej inkluzywną. Dużą część organizacji regionalnych na świecie stanowią NDRO, a system niedemokratyczny niesie za sobą wartości, które determinują podejście państw do procesów regionalizmu i integracji. A. Libman, A. Obydenkova, *Informal governance and participation in non-democratic international organizations*, „Review of International Organizations” 2013, vol. 8, s. 221–43; A. Obydenkova, A. Libman, *Authoritarian regionalism in the world of international organizations: Global perspective and Eurasian enigma*, New York 2019. O regionalizmie autorytarnym pisał także Alexander Cooley, twierdząc, że organizacje regionalne mogą zmienić swoje cele (domyślnie powiązane z demokratyzacją) i wspierać agendy polityczne reżimów autorytarnych, co ma miejsce w przypadku państw autorytarnych Euroazji, Ameryki Łacińskiej, Bliskiego Wschodu czy Afryki. Państwa autorytarne wypracowały wiele praktyk oraz stworzyły nowe narzędzia i instytucje, które są nakierowane na ochronę reżimu przed krytyką i działaniami międzynarodowymi oraz erozję norm liberalnego porządku politycznego. Cooley wskazuje, że organizacje regionalne państw autorytarnych tworzą ramy działania służące instytucjonalizacji autorytaryzmu i pozakonstytucyjnych praktyk. Jako przykład podaje Szanghajską Organizację Współpracy (SCO) oraz Radę Współpracy Arabskich Państw Zatoki (RWAPZ), które, ratyfikując traktaty antyterrorystyczne w 2009 i 2012 roku, wyposażyły władze wykonawcze i służby bezpieczeństwa w kompetencje, które obchodzą kontrole wewnętrzne i międzynarodowe normy. Traktaty te pozwalały podejrzanych o terroryzm i ekstremizm przekazać innemu państwu członkowskiemu na podstawie zwykłych oskarżeń, bez przedstawienia dowodów winy. A. Cooley, *Authoritarianism goes global. Countering democratic norms*, „Journal of Democracy” 2015, vol. 26, no. 3, s. 56–58.

a szerzej: społeczeństwa. Jeśli na poziomie państwa nie dochodzi do podziału władzy, wówczas z dużym prawdopodobieństwem można zakładać, że nie nastąpi to również na poziomie organizacji regionalnych. Stąd na określenie tej formy regionalizmu używa się pojęć „regionalizm protekcyjny”⁹ lub „regionalizm wirtualny”¹⁰ (na przykład w odniesieniu do regionalizmu Euroazji, gdzie także dominują reżimy autorytarne).

Co więcej, arabskie państwa autorytarne do realizacji własnych celów wykorzystują również procesy demokratyzacji. Dzieje się tak podczas wyborów, które są kontrolowane przez władze i nie pozwalają na zwycięstwo ugrupowań opozycyjnych (jeśli takie w ogóle istnieją). Tworzona jest zatem fasada demokracji, która nie prowadzi do żadnych zmian i reform systemu politycznego, ale raczej do jego umocnienia. Przykładem jest Liga Państw Arabskich – w swojej w karcie założycielskiej organizacja ta zakłada pokojowe rozstrzygnięcie sporów, tymczasem od jej powstania w 1945 roku miały miejsce niezliczone spory między państwami należącymi do tej struktury. Liga jednak nie podejmowała działań mających na celu zapobieżenie lub wygaszenie sporów. Państwa arabskie mimo udziału w wielu organizacjach regionalnych wciąż pozostają państwami słabymi, a reżimy polityczne zachowują silną pozycję.

Podając się analizy arabskich organizacji regionalnych i subregionalnych z perspektywy orientalistycznej i politologicznej, napotykamy ważne i trudne zadanie przełożenia zjawisk i procesów występujących w jednej kulturze na te, które zachodzą w innej kulturze. Czy możemy badać współpracę regionalną na Bliskim Wschodzie, wykorzystując teorie i podejścia badawcze powstałe na gruncie europejskim i amerykańskim? Pisał o tym wielokrotnie Marek Dziekan, podkreślając, że zwyczaje polityczne i kulturowe na Bliskim Wschodzie w wielu przypadkach są obce dla przedstawicieli hemisfery zachodniej. Kategorie takie, jak „państwa narodowe”, „suwerenność”, „narodowość”, są inaczej pojmowane w świecie arabskim niż odpowiedniki leksykalne naszych terminów. Nakładając kalki poznawcze naszej kultury na kulturę arabską, nie poznamy Orientu, tylko będziemy „tworzyć” Wschód według zachodnich kategorii. Dlatego tak ważne jest spojrzenie na kulturę arabską od wewnątrz¹¹. Zasada ta dotyczy także współpracy regionalnej, której przyczyny, cele i mechanizmy różnią się między poszczególnymi regionami i kontynentami. Implikuje to odmienne miejsce oraz znaczenie

---

⁹ E. Stoddard, *So far, so functional? Examining functional and counter-functional dynamics in authoritarian regional cooperation*, „KFG Working Papers Series” 2015, no. 68.

¹⁰ R. Allison, *Virtual regionalism, regional structures and regime security in Central Asia*, „Central Asian Survey” 2008, vol. 27, no. 2.

¹¹ M. Dziekan, *Dzieje kultury arabskiej*, Warszawa 2008, s. 18–20.

organizacji regionalnych i subregionalnych w świecie arabskim od tych istniejących na Zachodzie, co wynika właśnie ze specyfiki kultury i kultury politycznej tamtego regionu.

Stan badań nad problematyką regionalizmu i integracji na Bliskim Wschodzie

Badania naukowe nad zjawiskiem regionalizmu na Bliskim Wschodzie ewoluowały w toku badań prowadzonych nad regionalizmem oraz powstawaniem kolejnych inicjatyw integracyjnych w tym regionie. Jednak na tle badań i literatury dotyczących integracji w Europie, Ameryce czy Azji Wschodniej problematyka regionalizmu na Bliskim Wschodzie pozostawała słabo rozpoznana. Perspektywa europocentryczna w badaniach nad regionalizmem bliskowschodnim, czyli odnośnienie się do działalności UE, przez długi czas było główną przyczyną niewielkiego zainteresowania tym zjawiskiem. Wraz ze wzrostem znaczenia regionalizmu pozaeuropejskiego w państwach Południa / państwach słabo rozwiniętych / państwach niedemokratycznych na przełomie XX i XXI wieku, a także na skutek względnych sukcesów RWAPZ, coraz większa uwaga koncentrowała się wokół regionalizmu arabskiego. Badania poświęcone tej tematyce najczęściej mają charakter empiryczny i prowadzone są przez przedstawicieli nauk ekonomicznych lub politycznych.

Literaturę światową na temat regionalizmu na Bliskim Wschodzie można podzielić na książki dotyczące regionu Bliskiego Wschodu oraz pozycje analizujące jego subregiony, zwłaszcza Zatokę Perską i Maghreb. Do autorów analizujących regionalizm i integrację na Bliskim Wschodzie, w tym Ligę Państw Arabskich, należą: Matteo Legrenzi i Cilja Harders, Hayat Alvi-Aziz, Giacomo Luciani, Ghassan Salamé, Louise Fawcett, Michael Hudson, Raslan Ibrahim, Martin Valbjørn, Paul Aarts, Michael Schulz i Helena Lindholm-Schulz.

Jednym z punktów odniesienia dla badaczy regionalizmu na Bliskim Wschodzie jest artykuł Paula Aartsa *Middle East: A region without regionalism*¹². Aarts wychodzi z założenia, że w literaturze przedmiotu dominują dwa poglądy na zjawisko regionalizmu w regionie: pierwszy zakłada utratę autonomii przez państwo na rzecz władzy, drugi zaś można streścić w wyrażeniu: „im bardziej coś się zmienia, tym bardziej pozostaje tym samym” (fr. *plus ça a change, plus c'est la même*

---

¹² P. Aarts, *The Middle East: A region without regionalism or the end of exceptionalism?*, „Third World Quarterly” 1999, vol. 20, no. 5, s. 911–925.

chose). Zwrot ten dotyczy oczywiście regionu Bliskiego Wschodu, którego państwa podejmowały liczne próby integracji i współpracy regionalnej, jednak nie osiągnęły znaczących sukcesów. Założenia te podkreślają zatem funkcjonowanie w regionie państw o charakterze patrymonialnym (neopatrymonialnym) oraz inercji (odporności) władzy i regionu wobec zmian, zwłaszcza politycznych. Oba te zjawiska Aarts uważa za istotne przeszkody stojące na drodze ku efektywnej integracji w regionie.

Kolejną obowiązkową pozycją dla osób zainteresowanych regionalizmem na Bliskim Wschodzie jest książka pod redakcją Michaela Hudsona *Middle East dilemma: The politics and economic of Arab integration*¹³. W rozdziale wprowadzającym autor podkreśla, że celem arabskich nacjonalistów, którzy w XIX wieku odgrywali rolę *spiritus movens* procesów integracyjnych w regionie, było stworzenie zintegrowanej wspólnoty bezpieczeństwa. O ile celu tego nie udało się osiągnąć w odniesieniu do całego regionu, o tyle w przypadku pojedynczych państw, takich jak na przykład ZEA czy Republika Jemenu, procesy te zakończyły się powodzeniem. Hudson wskazuje, że jedność w świecie arabskim pozostaje mrzonką, jednak przejawy integracji, współpracy i koordynacji są w nim obecne. Podkreśla zatem, że wbrew obiegowym opiniom o braku jakiegokolwiek współpracy i integracji w regionie można wskazać na udane projekty współdziałania, jak chociażby RWAPZ.

Szczególny wkład w rozwój badań nad regionalizmem na Bliskim Wschodzie miała także Louise Fawcett. Napisany przez nią rozdział *Alliances and regionalism in the Middle East*¹⁴ ujmuje zjawisko regionalizmu przez pryzmat teorii stosunków międzynarodowych, ukazując wpływ uwarunkowań wewnętrznych i zewnętrznych, w tym polityki mocarstw, na procesy regionalizmu, a ponadto zawiera analizę funkcjonowania instytucji regionalnych w oderwaniu od perspektywy europocentrycznej. Fawcett przekonuje ponadto, że jedną z przeszkód we współpracy regionalnej jest dylemat bezpieczeństwa, sytuacja, w której rozwój jednego państwa traktowany jest przez inne państwa arabskie w kategoriach zagrożenia. W artykule, przygotowanym wspólnie z Helene Gandois, *Regionalism in Africa and the Middle East: Implications for EU studies*¹⁵ wskazuje na typ reżimu politycznego jako jeden z czynników wpływających na nieliczne osiągnięcia instytucji

---

¹³ M. Hudson, *Introduction* [w:] *Middle East Dilemma. The politics and economics of Arab integration*, ed. M. Hudson, New York 1999.

¹⁴ L. Fawcett, *Alliances and regionalism in the Middle East* [w:] *International relations of the Middle East*, ed. L. Fawcett, Oxford 2009, s. 196–217.

¹⁵ L. Fawcett, H. Gandois, *Regionalism in Africa and the Middle East: Implications for EU studies*, „Journal of European Integration” 2010, vol. 32, no. 6, s. 617–636.

regionalnych, podkreślając, że korealacja regionalizmu z typem reżimu politycznego wymaga pogłębionych studiów.

Istotne znaczenie dla rozwoju badań nad regionalizmem na Bliskim Wschodzie stanowią także prace Michaela Barnetta i Etel Solingen. W rozdziale *Designed to fail or failure of design? The origins and legacy of the Arab League*¹⁶ zauważyli oni, że LPA nie tylko nie zmieniła zachowań państw arabskich, lecz także organizację „zaprojektowano” tak, aby wzmocnić suwerenność jej członków oraz zapewnić przetrwanie reżimu politycznego. Obawy przywódców arabskich przed powstaniem silnej organizacji regionalnej wynikały między innymi z ich słabej legitymizacji w kraju oraz przekonania, że taka organizacja mogłaby ją osłabić jeszcze bardziej. Autorzy akcentują jednocześnie wyraźny kontrast między silnymi reżimami politycznymi i słabymi instytucjami regionalnymi.

Do autorów podejmujących badania nad organizacjami subregionalnymi, zwłaszcza RWAPZ oraz AUM, którzy zasługują na szczególną uwagę, należą Alex Bellamy, Matteo Legrenzi i Andrea Ranelletti. Rozdział autorstwa pierwszego z nich *Stalled integration and perpetual war: The Gulf Cooperation Council*¹⁷ przełamuje stereotyp myślenia o Bliskim Wschodzie wyłącznie w kategoriach realizmu (hegemonia, dominacja, egoizm, dylemat bezpieczeństwa). Bellamy zauważa, że RWAPZ powstała na bazie czterech założeń neoliberalizmu: historycznie ugruntowanej współpracy, wspólnych interesów, bezpieczeństwa, którego poziom można podnieść dzięki współpracy, oraz bezpieczeństwa regionu, które zależy od uregulowania kwestii konfliktu palestyńskiego. Przejawy założeń tych teorii w ramach RWAPZ wyjaśniają przyczyny konfliktów między jej państwami.

Za prawdziwe kompendium wiedzy na temat RWAPZ uważam książkę Mattea Legrenziego *The GCC and the international relations of the Gulf: Diplomacy, security and economy coordination in a changing Middle East*¹⁸. Autor wskazuje, że RWAPZ jest najbardziej prężną organizacją subregionalną w świecie arabskim, która przyczyniła się do poprawy relacji i wzrostu współpracy między państwami członkowskimi, ale jednocześnie nie spełniła celów ustanowionych w traktacie założycielskim. Legrenzi tym samym stwierdza, że RWAPZ została powołana do życia nie dla realizacji celów regionalnych, ale raczej dla stworzenia pozorów jedności.

---

¹⁶ M. Barnett, E. Solingen, *Designed to fail or failure of design? The origins and legacy of the Arab League* [w:] *Crafting cooperation: Regional international institutions in comparative perspective*, eds. A. Acharya, A. Johnston, Cambridge 2007, s. 180–220.

¹⁷ A. Bellamy, *Stalled integration and perpetual war: The Gulf Cooperation Council* [w:] *Security communities and their neighbors. Regional fortresses or global integrators?*, ed. A. Bellamy, New York 2004, s. 118–149.

¹⁸ M. Legrenzi, *The GCC and the international relations of the Gulf: Diplomacy, security and economy coordination in a changing Middle East*, London – New York 2011.

Największe sukcesy organizacja ta odniosła na polu bezpieczeństwa wewnętrznego, które jest ściśle powiązane z przetrwaniem reżimów sześciu monarchii.

Ważną pozycją dotyczącą Arabskiej Unii Maghrebu jest książka Andrea Ranelletiego *Enhancing regional governance and multilateral cooperation in Maghreb*¹⁹, zwłaszcza że publikacji analizujących wiedzę o tej organizacji jest niewiele. Autor podkreśla z jednej strony potrzebę stworzenia organizacji regionalnej w Maghrebie i entuzjazm, z jakim przyjęto powstanie AUM, z drugiej zaś pisze o nieefektywności, nieporozumieniach oraz impasie w działalności organizacji. Z tego punktu widzenia Maghreb jest subregionem „w trakcie tworzenia” lub „niedokończonym”.

W polskiej nauce problematyka regionalizmu i integracji w świecie arabskim skupia się na słabych rezultatach, jakie państwa arabskie osiągnęły na polu integracji. Literaturę polską na temat regionalizmu na Bliskim Wschodzie można podzielić na pozycje analizujące integrację gospodarczą i te, które odnoszą się do problematyki integracji politycznej. Do tego pierwszego nurtu należą takie publikacje, jak między innymi *Procesy integracyjne na Bliskim Wschodzie* Tomasza Bielińskiego²⁰ i *Współczesne wyzwania Rady Współpracy Zatoki Perskiej w gospodarce światowej* Pawła Ciurki²¹. Natomiast do tego drugiego nurtu możemy zaliczyć na przykład rozdział Artura Malantowicza *Między globalizacją a regionalizmem: świat arabski wobec wyzwań rozwoju*²². Na polskim rynku można też znaleźć publikacje dotyczące poszczególnych organizacji (*Kwestia zjednoczenia świata arabskiego – funkcjonowanie Ligi Państw Arabskich* Katarzyny Jędrzejczyk-Kuliniak²³, *Szanse i zagrożenia dla rozwoju krajów Rady Współpracy Państw Zatoki* Tomasza Bielińskiego²⁴, *The Gulf Cooperation Council – regional integration mechanism* Bartosza Bojarczyka²⁵,

---

¹⁹ A. Ranelletti, *Enhancing regional governance and multilateral cooperation in Maghreb*, Roma 2018.

²⁰ T. Bieliński, *Procesy integracyjne na Bliskim Wschodzie* [w:] *Globalizacja i regionalizacja w gospodarce światowej*, red. R. Orłowska, K. Żołądkiewicz, Warszawa 2012, s. 291–306.

²¹ P. Ciurko, *Współczesne wyzwania Rady Współpracy Zatoki Perskiej w gospodarce światowej*, „Przedsiębiorczość i Zarządzanie” 2016, t. 17, nr 8, cz. 2, s. 213–223.

²² A. Malantowicz, *Między globalizacją a regionalizmem: świat arabski wobec wyzwań rozwoju*, [w:] *Stosunki międzynarodowe we współczesnym świecie: regiony i problemy*, red. M. Grabowski, Kraków 2011, s. 61–79.

²³ K. Jędrzejczyk-Kuliniak, *Kwestia zjednoczenia świata arabskiego – funkcjonowanie Ligi Państw Arabskich* [w:] *Regionalizacja w stosunkach międzynarodowych. Aspekty polityczno-gospodarcze*, red. K. Jędrzejczyk-Kuliniak, L. Kwieciński, B. Michalski, E. Stadtmüller, Toruń 2008, s. 374–394.

²⁴ T. Bieliński, *Szanse i zagrożenia dla rozwoju krajów Rady Współpracy Państw Zatoki*, „Prace i Materiały Instytutu Handlu Zagranicznego Uniwersytetu Gdańskiego” 2010, nr 29, s. 85–97.

²⁵ B. Bojarczyk, *The Gulf Cooperation Council – regional integration mechanism*, „Annales UMCS” 2013, t. 20, nr 1, s. 69–85.

Próby intensyfikacji współpracy państw arabskich na przykładzie Rady Współpracy Państw Zatoki Joanny Garlińskiej-Bielawskiej²⁶, *The question of identity inside the EU and the GCC areas as the factor constructing the process of regional integration* Radosława Bani²⁷, Wojciecha Grabowskiego *The Cooperation Council for the Arab states of the Gulf: A study of Arab regionalism and integration*²⁸, *Liberalne ujęcie współpracy i integracji w Zatoce Perskiej*²⁹, *Zatoka Perska – regionalizm „in statu nascendi”*³⁰ i *Regionalizm w teorii realizmu. Casus Zatoki Perskiej*³¹. O stosunkach międzynarodowych na Bliskim Wschodzie, w tym o współpracy bilateralnej między państwami arabskimi oraz projektach zjednoczeniowych, traktuje praca Rafała Ożarowskiego *Ideologia na Bliskim Wschodzie. Studium porównawcze*³². Ciekawą pozycję stanowi także książka Hassana Jamsheera *Jedność arabska. Geneza idei w tradycji wczesnego islamu*³³, która analizuje korzenie i genezę jedności arabskiej we wczesnym islamie. Wreszcie można wskazać na pozycje wartościowe, aczkolwiek zdezaktualizowane, w których poruszana jest problematyka integracji w regionie (*Liga Państw Arabskich* Tadeusza Fryzła³⁴) oraz Zatoce Perskiej (*Nad Zatoką Perską* Wojciecha Szymborskiego³⁵ oraz *Zatoka Perska. Problemy stabilizacji*³⁶).

Podsumowując, analiza stanu badań nad regionalizmem na Bliskim Wschodzie wskazuje, że w Polsce wciąż dominuje podejście ekonomiczne lub deskryptywne w przypadku opisu organizacji regionalnych, często pozbawione

²⁶ J. Garlińska-Bielawska, *Próby intensyfikacji współpracy państw arabskich na przykładzie Rady Współpracy Państw Zatoki*, „Zeszyty Naukowe” 2010, nr 826, s. 117–125.

²⁷ R. Bania, *The question of identity inside the EU and the GCC areas as the factor constructing the process of regional integration*, „Rocznik Orientalistyczny” 2013, nr 2, s. 32–53.

²⁸ W. Grabowski, *The Cooperation Council for the Arab States of the Gulf: A study of Arab regionalism and integration* [w:] *Application of international relations theories in Asia and Africa*, eds. M. Grabowski, T. Pugacewicz, Berlin – Bern – Bruxelles – New York – Oxford – Warszawa – Wien 2019, s. 205–218.

²⁹ W. Grabowski, *Liberalne ujęcie współpracy i integracji w Zatoce Perskiej* [w:] *Liberalizm i neoliberalizm w stosunkach międzynarodowych*, red. E. Haliżak, R. Ożarowski, A. Wróbel, Warszawa 2016, s. 229–243.

³⁰ W. Grabowski, *Zatoka Perska – regionalizm in statu nascendi*, [w:] *Wokół regionalizmu. Formy i odmiany kwestii regionalnej*, red. J. Poniedziałek, Olsztyn 2015, s. 59–72.

³¹ W. Grabowski, *Regionalizm w teorii realizmu. Casus Zatoki Perskiej*, [w:] *Teoria realizmu w nauce o stosunkach międzynarodowych. Założenia i zastosowania badawcze*, red. E. Haliżak, J. Czaputowicz, Warszawa 2014, s. 265–279.

³² R. Ożarowski, *Ideologia na Bliskim Wschodzie: studium porównawcze*, Gdańsk 2006.

³³ H. Jamsheer, *Jedność arabska. Geneza idei w tradycji wczesnego islamu*, Warszawa 2001.

³⁴ T. Fryzeł, *Liga Państw Arabskich*, Warszawa 2001.

³⁵ W. Szymborski, *Nad Zatoką Perską*, Warszawa 1988.

³⁶ W. Szymborski, *Zatoka Perska. Problemy stabilizacji*, Bydgoszcz 1999.

bazy metodologicznej, a tym samym pogłębionej analizy. W mniejszym stopniu uwzględnia się perspektywę nauk o polityce, zwłaszcza stosunków międzynarodowych. Brak rozwiniętej współpracy i integracji na Bliskim Wschodzie nie powinien być powodem, dla którego nie należy analizować sytuacji w tym regionie. W Polsce w dużej mierze tak się dzieje i dlatego niniejsza książka jest próbą przełamania pewnego tematu tabu, który jest uważany za nieprzystający do kategorii współpracy i integracji, a kojarzony wyłącznie z wojnami, terroryzmem i słabym rozwojem gospodarczym. Podejmowane działania w celu nawiązania współpracy i osiągnięcia integracji na Bliskim Wschodzie są analizowane przez ośrodki badawcze na całym świecie, w tym instytucje takie jak WTO czy ONZ. W związku z tym na gruncie polskich badań istnieje potrzeba ujęcia regionalizmu na Bliskim Wschodzie z uwzględnieniem założeń teoretycznych oraz jego uwarunkowań, zwłaszcza typu reżimu politycznego, który odróżnia go od regionalizmu europejskiego.

Pytania badawcze i hipoteza

Uwzględniając przedstawiony stan badań oraz przegląd literatury badawczej na temat regionalizmu na Bliskim Wschodzie, można postawić następujące pytania badawcze: Czy państwa autorytarne mogą ze sobą współpracować? Czy podobieństwo ustrojowe sprzyja, czy hamuje procesy regionalizmu?

W świetle powyższych założeń teoretycznych autor postawił następującą hipotezę badawczą: specyfika reżimu autorytarnego opartego na kryterium kulturowo-cywilizacyjnym sprzyja współpracy regionalnej, ponieważ odbywa się na podstawie wspólnych wartości i ułatwia komunikowanie. Ponadto sformułował trzy hipotezy pomocnicze:

- głównym interesem i celem polityki państw autorytarnych jest przetrwanie władzy, zatem państwa te będą angażować się we współpracę regionalną wtedy, kiedy zapewni im ona przetrwanie oraz zwiększy ich bezpieczeństwo;
- cele gospodarcze współpracy regionalnej istnieją najczęściej w sferze deklaratywnej, a ich realizacja jest hamowana poprzez egoistyczne interesy przywódców autorytarnych i słabą współzależność gospodarczą. Jednak przynależność państw autorytarnych do organizacji regionalnych, które deklarują dążenie do rozwoju oraz dobrobytu państw i regionu, uspokajają nastroje społeczne i wzmacniają legitymizację władzy autorytarnej;

- włączenie typu reżimu politycznego do badań nad regionalizmem na Bliskim Wschodzie pozwoli uzupełnić założenia teorii stosunków międzynarodowych w tym zakresie.

Metodologia i metody badawcze

Praca odwołuje się do metodologii pozytywistycznej (obserwacja–wyjaśnienie–potwierdzenie, niezależność badawcza, związki przyczynowo–skutkowe) i teorii regionalizmu, z której wyprowadzono założenia na bazie badawczej strategii dedukcyjnej. Egzemplifikacji metod dokonano na podstawie podejścia indukcyjnego empiryzmu. Podejście indukcyjne zakłada, że celem badacza jest interpretacja zebranego materiału empirycznego, a następnie wyciągnięcie wniosków i sformułowanie ogólnych założeń o charakterze teoretycznym. Wyniki badań opartych na strategii indukcyjnej posłużyły do skonstruowania hipotezy (hipotez), która na kolejnym etapie badań została zweryfikowana poprzez odwołanie się do badań dedukcyjnych. Taki porządek rozważań przyjęto w niniejszej pracy, tj. po przeanalizowaniu materiału empirycznego zebranego podczas badań sformułowano hipotezę, która następnie została zweryfikowana.

W ramach indukcyjnej metody badawczej wykorzystano metody jakościowe obejmujące zbieranie i analizę danych, które nie mają charakteru ilościowego. W pracy zastosowano następujące metody jakościowe: metodę historyczną, analizę dyskursu, studium przypadku, wywiad. Objęły one zatem analizę materiałów badawczych dostępnych na rynku wydawniczym i w internecie oraz analizę dokumentów źródłowych o charakterze pierwotnym (karty założycielskie organizacji regionalnych, rezolucje, raporty zagranicznych ośrodków badawczych i instytucji międzynarodowych). Metody ilościowe z kolei wykorzystano głównie w odniesieniu do danych statystycznych, wskaźników i raportów gospodarczych, a także badań sondażowych.

W latach 2014–2017 zrealizowano trzy pobyty studyjne – w Katarze (2014), Arabii Saudyjskiej (2015), Iranie (2016) – podczas których przeprowadzono wywiady z doradcą politycznym sekretarza generalnego RWAPZ Misharim al-Nuanim (RWAPZ w Rijadzie) oraz badaczami regionu dr. Saudem Al-Tamamy (Uniwersytet Króla Sauda w Rijadzie), dr. Luccianem Zaccarą, dr. Abdullahem Salehem Baabodem, (Uniwersytet Katarski), dr. Mehranem Kamrawą (Uniwersytet Georgetown), dr. Jamalem M. Abdullahem (Al-Jazeera), dr. Hadim Ajilim i dr. Mahdim Abedim (Uniwersytet Allameh Tabataba'i w Teheranie). Analiza

Publikacja stanowi niezwykle istotny wkład do nauk o polityce oraz internacjologii w kontekście bliskowschodnim. Autor podejmuje do tej pory traktowaną po macoszemu w badaniach tak polskich, jak i światowych, problematykę regionalizmu i organizacji regionalnych na Bliskim Wschodzie.

Z recenzji prof. dr. hab. Marka Dziekana

Celem pracy jest ukazanie wpływu reżimu politycznego o autorytarnym charakterze oraz homogeniczności ustrojowej państw arabskich na kształt regionalizmu na Bliskim Wschodzie. To bardzo ambitny cel, pamiętać bowiem należy, że rozwój regionalizmu jako procesu i badania nad nim miały miejsce w państwach o demokratycznym charakterze, tj. na kontynencie europejskim i w Ameryce Północnej – chodzi rzecz jasna o regionalizm w sferze politycznej i ekonomicznej.

Z recenzji prof. dr. hab. Mariana Edwarda Halizaka

ISBN 978-83-8206-140-6